

Iskanje enotnosti

RENEE WEBER

Znanost je poskus razumeti realnost. Je kvazireligiozna dejavnost v najširšem pomenu besede.

George Wald

Leta in leta so me oboji, tako znanstveniki kot mistiki, poskušali vedno znova prepričati, naj opustim svoja prizadevanja, pa njihova prepričevanja niso prav nič zalegla. So trenutki, ko se moj um, leta urjen v eksaktnostih filozofije, skoraj pusti prepričati, ko podleže kakšnemu argumentu, ki mu tisti trenutek ne morem odreči veljavnosti. A čez čas se spet vrnem na staro pot, kajti ta prepričevanja ne prodrejo dovolj globoko, ne dotaknejo se mojega jedra, ki trdovratno vztraja pri iskanju tistega. Včasih, ko poslušam svoje kolege, kako govorijo o filozofiji v umerjenem in skromnem slogu (ki je obveljal za uradni slog ameriške filozofije – obravnavanje majhnih problemov, do katerih rešitve se ni težko dokopati), ugotovim, da sem odpadnik, saj globoko v sebi čutim, da me ne more zadovoljiti nič drugega kot celota. Ta občutek je v meni že od otroštva, spremljal me je skozi vsa leta izobraževanja na elitnih univerzah, kjer pa sem ga iz previdnosti skrivala. Vendar se je le potuhnil, kajti vedno je bil in je še nekje v ozadju – tehtnica, s katero pretehtam vsako resnico, na katero naletim.

Gre za občutek enotnosti človeka in narave, duha in materije, notranjega in zunanjega, subjektivnega in objektivnega – in za občutek, da se lahko uskladijo. Nikoli nisem zares sprejela ločenosti med temi stvarmi, in svoje življenje, tako osebno kot poklicno, sem posvetila raziskovanju njihove enotnosti.

Nazadnje sem povprašala znanstvenike in modrece same, v upanju, da bo vprašanje, ki me ne neha zaposlovati, našlo odgovor pri ljudeh, katerih delo je v središču iskanja resničnosti. Pogovor z bolj konvencionalnimi znanstveniki in religioznimi osebnostmi se je izkazal kot slepa ulica; stvari ne obravnavajo sintetično in tako sploh ne razumejo mojega vprašanja. Sumijo, da je posledica zmedenosti v zvezi z naravo znanosti ali naravo misticizma. Kar zadeva filozofijo samo, pa je takšna prizadevanja že zdavnaj opustila kot nekaj, kar se ne splača niti s filozofskega niti s poklicnega vidika, kar je, skratka, slaba investicija časa. Prav to pa je tisto, kar meni največ pomeni.

Če pogledam nazaj, ugotovim, da sem od svojega najzgodnejšega otroštva čutila »nekaj« v ozadju narave in celo v njeni vidni sliki. Lepota in bogata raznolikost njenih oblik sta dajali mojemu življenju resnični pomen in od začetka sem čutila sorodnost z njenimi plodovi: živalmi, rastlinami, skalami, gozdovi, vodo, zemljo, nebom, celo z daljnimi zvezdami in galaksijami. Nihče me ni tega

naučil; preprosto zbudila sem se v svet s prepričanjem v svojo povezanost s temi stvarmi. Ta občutek, ki je običajen v otroštvu, v odraslosti pa pogosto izgubljen, je ostal z menoj.

Šele veliko kasneje sem se naučila poimenovati ta občutja (imanentnost in transcendentnost sile v naravi) in prav tako sem se naučila, da so jih poznali in pisali o njih že drugi pred menoj. To iskanje začetnega vira je oblikovalo moje življenje in delo. Vse pomembno, kar sem naredila, sem naredila v upanju, da bi odgrnila pajčolane, ki zakrivajo obraz narave.

Lotila sem se študija filozofije, ker objublja prodor za te pajčolane, objublja resničnost za videzom. K tej veri me je spodbudil Platon, prvi filozof, s katerim sem se v življenju srečala. Toda izkazalo se je, da filozofija sama ne more izpolniti svojih obljub. Preveč se oddaljuje od študija narave in v svoji moderni preobleki ignorira naravo v celoti, oziroma jo prepušča znanosti. Jaz iščem globljo strukturo stvari, ki je, četudi je bila nekoč področje filozofije, v zadnjem stoletju postala področje znanosti. Videti je, da se k prodiranju v globljo strukturo bolj nagiba fizika, ki je za korak bliže naravi. Vendar pa sem nekaj let kasneje ugotovila, da je najdlje prodrli misticizem, ki je celo abstraktnější in bolj notranji kakor znanost in še bolj obseden s preprostostjo in enotnostjo. To dejstvo vsebuje stroga zapoved Meistra Eckharta: »Če želimo spoznati naravo samo, moramo razbiti vse njene oblike.«

Vsako teh področij daje svoj prispevek, vsako ponuja del tistega, kar iščem, vendar pa vsako zase razkriva vrzeli. Nobeno ne zmore samo ustvariti skladne vizije stvari. Fritz Kunz me je opozoril, da moje iskanje integracije filozofije, znanosti in misticizma ni brezupno, ampak le prezgodnje. V ameriški kulturi je šele v zadnjih desetletjih vzniknilo gibanje v smeri poenotenja teh področij, pa še to samo pri manjšini, četudi je ta relativno velika in postopoma raste.

Filozofija je v letih, ko sem jo študirala na univerzah v Pensilvaniji, Kolumbiji in na Sorboni, skoraj v celoti opustila svoja izvorna prizadevanja – »ljubezen do modrosti«, po kateri je dobila ime. V zadnjih treh stoletjih je njen koncept polagoma zastareval in v tem stoletju skoraj izumrl. Vsak poklicni filozof, ki ga »zasačimo« pri iskanju modrosti, postane v očeh drugih sumljiv, na subtilne načine preganjan in (rečeno z le malo pretiravanja) nevaren za kariero svojih študentov.

Sodobna anglo-ameriška filozofija je pretežno analitična filozofija, ki si prizadeva razjasniti odgovore na majhna vprašanja. Opustila je hude boje z življenjsko pomembnimi vprašanji, ki jih je bila od časa Grkov: Resnica, Bog, Dobro, duša, človekova usoda po smrti, razsvetljenje, izvor veselja, imanentnost in transcendentnost nečesa onkraj nas. V dvajsetem stoletju so se vsa ta vprašanja zazdela nesmiselna, in filozofija jih je zavrnila vključno s sugestijo, da »Resnica« morda obstaja in je človeku dostopna. Od časov svojih velikih holističnih praktikov (Pitagora, Sokrat, Platon in Spinoza, Hegel in Whitehead) se je filozofija zaprla v ozek krog. Tako je moje potovanje v osnovi samotno potovanje. Le priložnostno se mi na tej poti pridruži peščica drugih filozofov in

tudi nefilozofov, ki še vedno sledijo viziji celote. Ko sem jih iskala, sem si pravzaprav drznila stopiti na teritorij, ki je z vidika konvencionalnih norm mojega poklica prepovedan.

Iz razlogov, ki so prekompleksni, da bi se jih tukaj lotevala, se moji pridržki razširjajo celo na eksistencializem, v katerem še vedno cvetijo velika filozofska vprašanja. Po skoraj desetletju poglobljanja vanj sem zaključila, da eksistencializem ne more zagotoviti ničesar drugega kot občasno duhovno hrano, kajti naravo popolnoma izloča iz področja svojega zanimanja in se je (kot vsi filozofi od Kanta naprej) odrekel iskanju globlje strukture.

Zato sem se več let (med svojo diplomu in doktoratom iz filozofije) filozofiji izogibala. Posvečala sem se znanosti. To sem počela zelo rigorozno, saj ne maram premetih zaključkov, ampak želim izkusiti dejansko življenje znanstvenika. Po vseh letih filozofskega teoretiziranja o naravi je bilo poglobljanje v konkretne detajle pravo razvedrilo.

V dveh letih navdušenega potapljanja v podrobnosti fizike, kemije in zoologije sem končno poblizu spoznala znanstveno metodo. Poučili so me, da je tisto temeljno, na katerem znanost stoji in pade, empirična metoda: postavimo hipotezo in s skrbno zbranimi podatki izvedemo empirični eksperiment. Na osnovi rezultatov hipotezo sprejmemo ali ovržemo, da bi izpeljali zaključke, ki bi potem postali teorija ali celo zakon. S tem procesom so povezane enačbe, ki so sposobne nositi sporočila znanosti, torej matematika, njen jezik in služkinja. Tako gre pri znanosti za vzajemno delovanje konkretnih detajlov in abstraktnega rezoniranja, induktivne in deduktivne poti, čutov, ki registrirajo podatke, in abstraktnega uma, ki jih ureja v smiselne vzorce odnosov. Seveda pa je znanost več, kot razkriva ta elementarna oznaka – izjemno sofisticirana struktura, prekompleksna, da bi ji tukaj izkazala vse priznanje.

Pri svojem zgodnejšem bežnem srečanju z znanostjo (še kot študentka, za katero je bil to nujen pogoj za diplomu) sem se ji približala krčevito. Študij je bil breme, s katerim se je pač bilo treba sprijazniti, podatke je bilo treba memorizirati, laboratorijska dela čim prej opraviti. Moje stališče (ki je bilo v glavnem tudi stališče mojih kolegov) se mi retrospektivno odstira kot z dolgočasnost, otopelost, odpor.

V dveipolletnem pripravljalnem tečaju za medicino skoraj desetletje kasneje pa sem odkrila znanost kot smiselno in vznemirljivo. Kako je prišlo do te spremembe? V veliki meri je posledica dejstva, da sem v vmesnem času študirala mysticism, ki govori o enem samem duhovnem principu, tako v naravi kot za njo. Prav to je bila ideja, ki je prežemala ozadje mojega uma, ko sem študirala specifične detajle, in ti zdaj imajo dvojni pomen. Vsaka stvar, s katero se srečam, je oboje: stvar sama, kot tudi nekaj onkraj nje, kar se skozi njeno manifestira. Zame imajo znanstveni detajli metaznanstveni pomen, obžarja jih neka druga resničnost.

Ta lekcija se je zajedla vame skozi posebno predstavo, ki je močno navzoča v mojem spremenjenem stališču. Da bi demonstrirali Newtonov gravitacijski zakon

(zakon o prostem padu: nepodprto maso vleče proti zemlji z nenehno naraščajočo hitrostjo), smo v našem fizikalnem laboratoriju izvedli eksperiment, pri katerem se posnetek položaja padajočega telesa kaže v drobnih pikah na traku papirja. Namen tega eksperimenta je prikazati, kako se s približevanjem telesa zemlji te pike vse bolj oddaljujejo druga od druge. Milijoni študentov so izvedli to demonstracijo, zame pa ima pomen svetega dejanja. Ne morem se pripraviti do tega, da bi zavrgla trak papirja, ki so ga moji kolegi na koncu laboratorijske vaje tako ravnodušno vrgli v koš. Zame je kot podpis narave, eno njenih številnih sporočil. Enako je z drugimi eksperimenti: imajo pomen, ki presega empiričnega.

Zaradi tega in podobnih doživetij sem prepričana, da mistika lahko nekaj prispeva k znanosti, namreč zavedanje, da narava ni zgolj zbirka čutnih podatkov, ampak edina resničnost veličastnosti in lepote, ki jo lahko izkusimo na različnih ravneh. Morda mnogi znanstveniki to že čutijo, a samo nekaj (Einstein in »mistični znanstveniki«) jih je to javno izrazilo.

Doslej sem ponudila definicijo znanosti, ne pa še definicije misticizma. Preprosto rečeno je misticizem izkušnja istovetnosti z resničnostjo. Ko razmišljam o njunem bistvu, lahko rečem, da ju vidim kot dva pristopa k naravi. Njuna zgodovina je kot znani Šivov ples – prožna energija, ki povezuje in ločuje. Znanost se ni rodila le iz koristoljubne plati človekove narave, potrebe po agrikulturni ali risanju navigacijskih zemljevidov, ampak iz radovednosti, človekove potrebe po tem, da bi vedel. V začetku je bilo čudenje in globoko spoštovanje. To je spodbudilo iskanja, s katerimi sta začeli znanost in religija. Izvorno sta bili eno, neobremenjeni z moderno razcepitvijo v dve ločeni področji z nepremostljivimi mejami. V tej ločitvi je občutek čudenja postal znanost, občutek spoštovanja pa misticizem.

Skozi njuno zgodovino se je večinoma zdelo, da znanost vodi maksima »Bog je v detajlih«, misticizem pa maksima »Bog je krog, katerega središče je povsod in katerega obsega ni nikjer«. Vse do danes znanost išče meje narave, misticizem pa njeno neomejenost, znanost kapljo v oceanu, misticizem valovanje. Znanost si prizadeva pojasniti skrivnost bivanja, misticizem jo hoče izkusiti. Skupno jima je iskanje resničnosti, kajti oba (vsak na svoj način) iščeta temeljno resnico o materiji in njen izvor.

Vprašanje izvora, četudi odločilnega pomena za mistike, je znanstveno uradništvo v celoti potisnilo ob rob. Ravno to pa je vprašanje, ki me najbolj zanima. Znanost me je pritegnila, ker želi razumeti naravne pojave v vseh svojih detajlih in jih poenotiti v eno vseobsegajočo enačbo. Ta potreba po poenotenju je naslednja vez med cilji znanosti in misticizma, in prav to me pri obeh privlači. Poenotenje je, vsaj teoretično, znanstvenikov cilj, utelešen v iskanju preprostih in elegantnih zakonov. Vendar pa je videti, da obstajata dve vrsti znanstvenikov. Za večino se iskanje koherentnih zakonov konča v enačbah, mene pa privlačijo tisti največji, ki jim zgolj enačbe ne morejo potešiti radovednosti.

Te redke duše enačbe le vznemirjajo, saj kažejo na nekaj drugega – na resničnost, ki jo izraža matematika in ki jo ti veliki umi iščejo. Tako so za ljudi,

kot so Kepler, Galilei, Newton, Schrödinger, de Broglie, Planck, Einstein, Edington, Jeans, Heisenberg, Bohm in drugi, enačbe nekakšna koda, krinka njihove želje, da bi razkrili izvor, ki leži za enačbami. Morda je imel to v mislih Pitagora, ko je trdil, da je »geometrija božje delo«, in Galilei, ko je rekel: »Božja knjiga narave je napisana v abecedi matematike.« Je to tisto, na kar namiguje Richard Feynman, ko piše: »Tistim, ki ne znajo matematike, je težko posedovati resničen občutek za lepoto, najglobljo lepoto narave?« Francis Bacon je v 16.

stoletju zapisal: »Naravo moramo položiti na natezalnico in si s privijanjem prilastiti njene skrivnosti.« Einstein pa: »Hrepenenje po harmoniji je vir neizčrpne potrpežljivosti in vztrajnosti, s katerima se je Planck predal ... znanosti ... Stanje duševnosti, ki usposobi človeka, da ustvari takšno delo, je sorodno stanju religioznega častilca ali zaljubljenca.« Mislim, da se znanost postavlja bolj na Einsteinovo kot na Baconovo stališče, torej na stališče, ki izraža sorodnost z naravo, ne pa prevlado nad njo.

Tudi misticizem je bil spočet v čudenju in spoštovanju. A v nasprotju z znanostjo se konča v povezanosti, v »to si ti« indijske filozofije. Objekt te povezanosti sem srečala pod mnogimi imeni: dharma, dharmakaya, Brahman, Tao, Eno, Dobro, praznina, brezno, Bog, celo božanstvo, ki se nahaja v ozadju Boga. Za mistike so tako ali tako vsa imena napačna in v tem smislu sploh nepomembna. To se lahko naučimo iz edinstveno lepega stavka v Bhagavadgiti, ki ga je Krišna namenil Ardžuni: »S katerim koli imenom me pokličeš, bom jaz tisti, ki ti bo odgovoril.« Izraženo pa je tudi v brezobzirnem očitku Meistra Eckharta: »Zakaj besedičite o Bogu? Ali ne veste, da je vse, kar rečete o njem, neresnica?« Mistiki so si enotni v tem, da jezik in sheme zaman poskušajo prevesti to nepopisljivo področje v naše šibke simbole. Vse to so sence na steni v Platonovi votlini, četudi različnih stopenj. Eckhart pravzaprav postavi to resničnost za sencami

popolnoma zunaj dosega besed, ko pravi: »Nič v celotnem vesolju ni tako podobno Bogu kot tišina.«

Celo tako previdna oznaka kot »nepogojeno« se lahko le približa resničnosti, na katero se nanaša. Tako vse sheme, besede, koncepti, formule in formulacije, pa naj bodo znanstvene ali mistične, ostajajo nepopolne. Čeprav so relativno resnične in uporabne, mistiki svarijo pred tem, da bi jih vzeli preveč dobesedno in zamenjali resničnost z imeni. Od tod Eckhartova iskrena prošnja: »Molim k Bogu, da me zaščiti pred Bogom.« Če dopustimo omejenost jezika, je beseda, ki jo mistiki vedno znova uporabljajo za opisovanje svojega izkustva – *enotnost*.

Za razliko od znanosti, ki se usmerja v svet zunaj iskalca, se misticizem usmerja v notranjega, v zakone, ki vodijo iskalca samega. Znanost je zunanji empirizem, misticizem pa notranji. Toda ali ni ta dihotomija v nasprotju s prepričanjem mistikov v enotno resničnost? Nobene kontradikcije ni, kajti po mnenju mistikov se notranje in zunanje uskladita skozi hermetični izrek: »Kakor zgoraj, tako spodaj.«

Za mistike, kot so Hermes Trismegist iz Egipta, Parmenid, Pitagora, Platon, Spinoza in vsi vzhodni modreci, je iskanje zunanje biti povezano z iskanjem notranje. Hermetični izrek, ki povezuje mikrokozmos z makrokozmosom, povezuje naravo s človekom, in opazovalca z opazovanim. Pri obračanju navznoter mistik razbira prav iste zakone, ki delujejo v svetu narave, četudi iz druge perspektive. To zaznavanje ni omejeno na mistike. Potrjuje ga tudi znanstvenik Max Planck: »Znanost ne more pojasniti poslednje skrivnosti o naravi. In to zato, ker smo navsezadnje mi sami del narave in s tem del skrivnosti, ki jo poskušamo razjasniti.«

Princip jasno razloži David Bohm v naslednji navedbi: »Problem (poenotenja zakonov notranjega in zunanjega) lahko rešiš le, če predpostaviš, da je v nekem smislu človek mikrokozmos vesolja; potemtakem je odgovor na vprašanje, kaj je človek, ključ do razumevanja vesolja.« Bohm je pravzaprav dober primer znanstvenika, ki razume in upošteva odnos med znanostjo in misticizmom. Upoštevanje hermetičnega izreka bi lahko bilo del tega, kar imajo vsaj nekateri znanstveniki skupnega z mistiki, in napeljuje nas na to, da bi ponovno, v sodobni obliki, vzpostavili to nekdanje razmerje med obema pristopoma. Toda ali tak odnos v resnici obstaja ali ne, je subtilno vprašanje, ki zahteva natančnejšo osvetlitev razlik in podobnosti med znanostjo in misticizmom.

Najočitnejša razlika je v metodologiji. Znanost je kvantitativna, misticizem kvalitativen. Metodologija znanosti je rigorozna in formalizirana – matematika torej. Metodologija misticizma je meditacija. Znanost želi obvladati grobo, misticizem subtilno materijo, ki naj bi imela svoje lastne zakone, analogne znanstvenim. Znanost je dosegla impresivno stopnjo vpogleda v notranje delovanje materije in energije. Ezoterična tradicija, posebno na Vzhodu, kjer se zliva z mistično, nam je v Upanišadah in v naukih Patandžalija, Bude, Nagardžune in drugih dala natančna poročila o subtilni materiji, ki konstituira notranja telesa človeka, energetska polja ali »avre«, če uporabimo arhaični jezik. Subtilna materija se znova pojavlja v teorijah fizikov dvajsetega stoletja.

Kljub tem podobnostim pa znanosti ne moremo in ne smemo zeliti z misticizmom. Področje in slog znanosti sta kognitivna in, nasprotno misticizmu, si znanost zastavlja svoja vprašanja predvsem z razumom. Obstajajo tudi ostrejšje razlike. Znanost proučuje stvari tako, da jih razstavlja v vse manjše komponente. Na neki način so bile te izjemno natančne, postopne analize velika moč znanosti. Lahko pa predstavljajo tudi njeno šibkost. S fragmentiranjem narave znanost izgublja občutek za celoto. Še večja cena je izguba pomena – celote in včasih celo detajlov.

Vendar zavračam stereotip znanstvenika kot neizogibno hladnega, odmaknjenega in nemega ob vprašanju človekovih vrednot. Velikodušni znanstvenik bogato prispeva k našemu iskanju samega sebe. Po drugi strani pa večina mistikov sprejema znanost kot drugo perspektivo na svoji poti skozi duševni laboratorij, ki jim je tako resničen in domač kot fizikalni znanstvenikom. Ena trajnih nevarnosti, ki pretijo misticizmu, je skušnjava, da se – v jeziku gestalt psihologije – popolnoma izgubi v *podlagi* in pri tem zanemari *lik* v ospredju, torej da prednost transcendenca pred imanenco. Znanost lahko ponovno vzbudi mistikovo zanimanje za vsakdanji svet in mu omogoči, da ugleda posamezno stvar v vsej njeni zapleteni lepoti.

Pri raziskovanju odnosa med enostjo in mnogoterostjo, univerzalnim in posebnim me je mučilo vprašanje, kaj se lahko znanstvenik in mistik naučita drug od drugega. Neke vrste odgovor se mi je pojavil na precej osebni način skozi odisejado, ki jo opisujem. Namiguje na to, da ravno tako kot lahko poznavanje misticizma poglobi naše razumevanje znanosti, znanost lahko razjasni misticizem. Tega sem se naučila zelo nepričakovano. Potem ko sem nekaj let poučevala vzhodno filozofijo, sem zaradi izkušnje s kemijo v novi luči ugledala metaforo, ki se vedno znova pojavlja v *Upanišadah*. Nanaša se na prepoznavanje »nepoznanega« (elementa) v kvalitativnih analizah.

Namen tega iskanja je (z laborantovo pomočjo) izločiti trdno telo, oborino, ki se zadržuje v čisti brezbarvni tekočini in ki jo lahko z ustreznimi kemijskimi postopki pripravimo do tega, da se izloči in razkrije na dnu testne epruvete kot značilno obarvan element, na primer krom. Doslej nevidna je bila vedno tam, v tej homogeni raztopini. Zdaj ko proučujem *Svetasvatara Upanišado* z njeno enigmatično metaforo stvarjenja, se mi izkušnja v kemijskem laboratoriju posebno živo vrača v spomin. »Izvor, ki prežema vse stvari, je kot maslo, skrito v smetani.« Te besede skrivajo presenetljivo eleganten mit o stvarjenju, mit, ki razlaga vso raznolikost s pomočjo enega samega principa, ki se transformira iz svoje lastne osnove. V indijski kozmologiji je svet pojavov trdno telo, oborina, ki jo v prostoru in času kristalizira kozmična zavest, v kateri plava. Osuplja me ekonomičnost tega modela, ki pojasnjuje raznovrstnost v vesolju s principom, ki se iz lastne subtilne in nevidne osnove transformira v težnost in vidnost. Ko sem nekaj let kasneje naletela na Bohmovo kozmologijo impliciranega reda z njeno shemo goste in subtilne materije, sem uvidela njeno tesno sorodnost z indijsko mistično kozmologijo.

Indijski misticizem se osredotoča na ponovno poenotenje človeka in narave, človekovo dejansko izkušnje edinstvenega principa, in izvora, ki je temelj vesolja. Cena za izkustvo te povezanosti končnega z neskončnim je samospoznanje in dekonstrukcija osebne pogojenosti. Ko smo odvrgli vse svoje maske, ostane samo *tisto* in – kot pravi upanišadski modrec svojemu učencu: *To si ti*. Ta poudarek na imanenci je privlačen, saj predpostavlja božanskost v vsem, a potrebovala bom nekaj let, da bom razumela, zakaj bi morala biti dekonstrukcija osebne pogojenosti pogoj za zlitje z neskončnim. Nenavadno je, da mi je bolj kot študij misticizma k razumevanju tega pomagal študij znanosti.

Katalizator je znova metafora iz *Upanišad*. Ponuja verjeten model za vizualizacijo odnosa med končnim jazom in kozmično zavestjo. Postulat, ki upošteva njuno istovetnost, leži v enačenju Brahmana z Atmanom, v istovetnosti kozmične zavesti z omejeno, individualno zavestjo. Ker je v hindujskem modelu materija kristalizirana energija, predstavlja manifestacijo neskončnega duha. Vesolje je materializirani Brahman.

»Kot maslo, skrito v smetani, prebiva čista zavest v vsakem bitju. Neprestano jo moramo stepati, z duhom, ki služi kot palica za stepanje ...« (*Amritabindu* in *Svetasvatara Upanišadi*)

Ta teorija zavesti zaobjema po eni strani kozmično ustvarjalnost (Brahman se sedimentira kot materija), po drugi človeško ustvarjalnost. Skozi meditacijsko stepalno palico se vezani ego vrne v raztopino in se zlije s svojim izvorom. Takšna reverzibilna enačba nas spomni na Einsteinovo enačenje materije in energije in na istovetnost delcev in valov v kvantni mehaniki.

Razmišljam o ironiji, da se nam v primeru, če je iskanje enotnosti domena znanosti, ponuja vznemirljiva možnost. Po kriteriju enotnosti je lahko znanost manj »znanstvena« kot misticizem, ki zasleduje popolnejše poenotenje. Misticizem, ne pa znanost, je tisti, ki zasleduje Veliko teorijo enotnosti z brezobzirno logiko, takšno, ki vključuje vpraševalca znotraj odgovora. Čeprav želi znanstvenik združiti vse v eno dokončno enačbo, tega ne počne *dosledno*, saj bi rad sebe pustil zunaj enačbe. Seveda je s pojavom kvantne mehanike to veliko manj mogoče, kot je bilo v klasični fiziki. Zdaj se opazovalcu in opazovanemu dopušča možnost, da konstituirata enoto. Vendar pa doslej večina znanstvenikov, ki kljub kvantni mehaniki verjamejo, da lahko ostanejo zunaj tega, kar počnejo, še ni dojela polnega pomena te ideje.

Vemo, da fizik pri cepitvi atoma sprosti ogromne količine energije, ki je bila potrebna, da obdrži skupaj jedro atoma, torej njegovo »povezovalno moč«. Operacija zahteva fizikovo inteligentnost, napor, čas in predanost, a ne njegovega resničnega jaza, ki lahko v temelju ostane nespremenjen. Od mistika se zahteva več. Mistik ni udeležen v dekonstruiranju in rekonstruiranju neke nevtralne zunanje resničnosti, temveč samega sebe. Tako kot večina ljudi sem temu težko sledila, dokler se mi nekega dne v času mojega študija fizike ni posvitalo, da je med delom mistika in delom fizika občutna sorodnost.

Po analogiji fizikovega razstavljanja atoma je mistik udeležen pri razstavljanju svojega egocentričnega jaza in tridimenzionalnega misleca, ki ga vzdržuje. Tako kot atom se tudi ego sčasoma formira s pomočjo svoje »povezovalne moči«, tistega, kar Buda imenuje »agregati« (skandhe), ki tvorijo našo osebnost.

Ko se v pospeševalniku sprosti povezovalna moč fizikalnega atoma, se posledično osvobodi osupljivo velika količina energije. Analogno so potrebne ogromne količine energije, da se ustvari in vzdržuje ego ter njegova iluzija, da je neodvisna, dokončna entiteta. Energija je vezana in tako ni dosegljiva za »visoko energetska stanja«, za katerega mistiki, kot lama Govinda, Bede Griffiths in dalajlama, zatrjujejo, da je potrebno, če se želimo dokopati do notranje resnice.

Tako vnaprej vezana energija ne more steči v druge brazde. Modrec, ki je spregledal ta princip in ga razumel, se neha izčrpavati s tem, da bi poskušal ohraniti svoj ego cel. Odpove se mu in sprosti energijo, s tem pa odpre kanal kozmični energiji. Čim čistejši, čim manj zamašen je kanal, tem več je na voljo te prostotekoče energije. Čeprav je laikom to težko razumeti, je ta princip temelj celotnega mysticizma. Pojasnjuje tudi, zakaj je videti, da toliko mistikov navdihujeta navdušenje in veselje, ki sta osnova njihove moči in integriranosti. Spinoza, najbolj mističen moderni zahodni filozof, uvidi, da to visoko energetska stanja predstavlja resnično razvitost človeških potencialov, zdrav način bivanja, ki ga imenuje »blaženost«. Nahajati se v tem stanju je nagrada sama po sebi in temu ni treba (ali ni mogoče) ničesar dodati.

Podobnosti med cepitvijo atoma in cepitvijo ega so očitne. Mistik bi naj potreboval intenzivno, osredotočeno energijo za to, da spravi s poti svoj ego in postane transparenten izvoru. Z gledišča običajnega človeka zahteva to pogum in tveganje, čeprav mistiki, kot lama Govinda, Krišnamurti in Bede Griffiths, odklanjajo te termine, ker vključujejo preračunljivost in zaradi tega duhovni hedonizem, ki se hoče ponašati z rezultati. Zato je večina mistikov vztrajala pri čistosti motiva za sveto cepitev ega, da bi ga razlikovala od shizofrene variante.

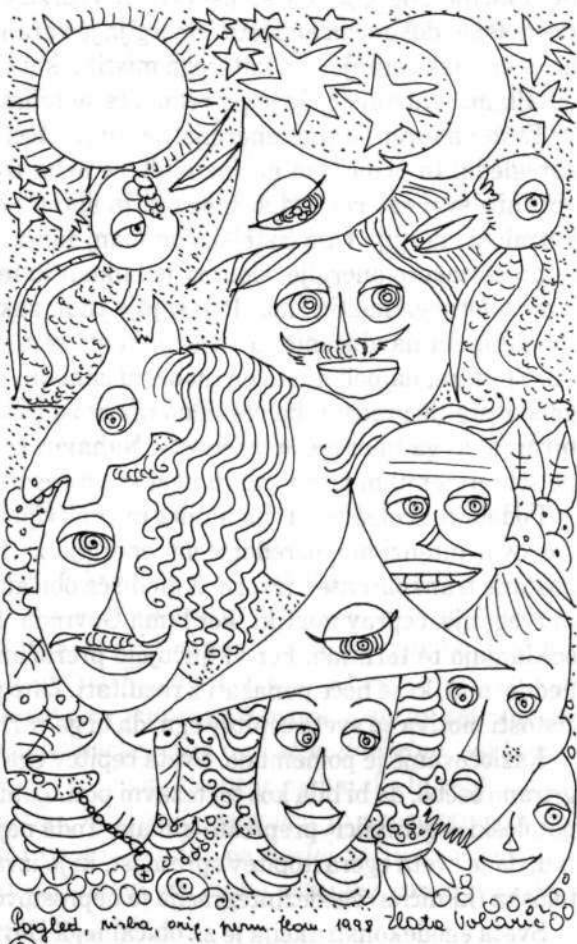
Razločevanje je pomembno. Sveta cepitev ega zahteva močno in izvorno integrirano osebo, da bi bila kos tej težavni poti. Zahteva ravnotežje in žilavost, ki ju patološki »egocepilci« preprosto nimajo. Toda najpomembnejša razlika je v dejstvu, da je sveta egoraztopitev spretnost, ki jo izvajalec prostovoljno nadzira. Patološka (klinična) egodezintegracija je neprostovoljna, zunaj človekove kontrole.

Sveta egodekonstrukcija je za običajnega človeka, ki se bojuje z demoni strahu in drugimi pogojenostmi, težavna naloga. Najočitnejši je strah, da nas bo medtem, ko se razlivamo v univerzalno posodo, odplaknilo vzdolž kozmičnega kanala in bomo nehali obstajati. Tega strahu fizik pri razbijanju svojih delcev sploh ne more izkusiti. Kljub »učinku opazovalca«, ki je preoblikoval odmaknjeno vlogo klasičnega znanstvenika, je v primerjavi z mistikom njegovo delo še zmeraj zunaj njega, in zdi se, da je v primerjavi z mistikom neranljiv. Mistik pri spreminjanju sebe spreminja notranjo subtilno materijo na radikalen način, za katerega trenutno ne obstaja nobena ustrezna znanstvena razlaga.

Lahko pa ugibamo. Ena zanimiva možnost je ta, da se je mistik v svojem spremenjenem stanju zavesti naučil harmonizirati svoje zavedanje s subatomske materije, iz katere je sestavljen. V tem procesu se pridružuje globlji strukturi narave, kjer sta tok in transformacija pravilo. Kot uči kvantna mehanika, na ta način deluje materija na mikroravnini, v nasprotju z makroravnijo, kjer delujemo večinoma kot izolirane, ločene enote. Ujeti v kartezijansko mrežo prostora in časa se neprožno oklepamo svojih vzorcev in časovno omejenih osebnosti. Ne prepustimo se, ne preoblikujemo se (kot kvanti) sveže v vsakem trenutku, k čemur so spodbujali mistiki, živeči v tistem, kar je Buda imenoval »nenehni tok«. Mistik, resnični alkimist, združi mikro in makro raven. Psihološko živi na način ustvarjenja, manifestacije in raztopitve slehernega delčka subtilne materije in energije. Lahko se prepusti in umre vsak trenutek in se vedno na novo rodi. Živi v brezčasni sedanjosti, tako kot srednjeveški menih, ki je dejal: »Človek, ki umre, preden umre, ne umre, ko umre.«

Kljub analogijam, ki sem jih doslej orisala, je videti, da razlike med znanostjo in misticizmom prevladajo nad podobnostmi – zakaj se torej ne morem zadovoljiti z njuno ločenostjo? To vprašanje prisotnosti ali odsotnosti vzporednic med znanostjo in misticizmom je sprožilo precejšnjo diskusijo v pomembni in naraščajoči literaturi. Kljub upoštevanju mnogih argumentov tistih, ki zanikajo vsakršno podobnost med znanostjo in misticizmom, se moje stališče v resnici ni spremenilo. Povezava, ki jo vidim, je naslednja: tako znanost kot misticizem motivira vzporedni princip – predpostavka, da enotnost leži v osrčju našega sveta in da jo človek lahko odkrije in izkusi.

Prepričana sem, da je ta, ena podobnost tako močna, da preseže vse razlike, ki razdvajajo znanost in misticizem.

Zavezanost preprostosti in enotnosti v znanosti je še posebej vpadljiva, ker vsestranska enotnost ni potrebna za predikcijo in kontrolo, ki sta ustaljena in utilitarna cilja večine znanstvenikov. Ta cilja bi prav tako lahko bila dosežena brez »enostavnosti«, »elegance« in »lepote«, za katere si prizadevajo največji znanstveniki.

Očiten primer te zavezanosti so Newtonove veličastne sheme, ki z njegovim gravitacijskim zakonom poenotijo vse mase v vesolju, Maxwellovo poenotenje magnetizma in elektrike, Einsteinovo poenotenje materije in energije ter prostora in časa. Einsteinova intuicija o tem je bila tako močna, da je do konca svojega življenja sledil teoriji enotnega polja, četudi se mu je tragično izmaknila. Zdaj si znanstveniki prizadevajo združiti v eno silo štiri trenutno poznane temeljne zakone narave: gravitacijo, elektromagnetizem ter močno in šibko nuklearno silo znotraj atoma. Idealni cilj je en sam, vseobsegajoč zakon.

Težnja znanstvenikov, da bi dosegli ta ideal, ne more biti »znanstvena« v konvencionalnem pomenu. Bližja je estetski zahtevi, občutju, da je enotnost na neki način resničnejša, lepša in *boljša* kakor mnogoterost. Zdi se mi, da ta znanstvena težnja meji na Platonovo vizijo, da so dobro, resnično in lepo tkivo resničnosti. Termini, kot »eleganca« in »lepota«, se redno pojavljajo pri filozofskih znanstvenikih, kot so Einstein, Heisenberg, Eddington, Jeans, Schrödinger, Bohr, Feynman, Wald, Bohm, Prigogine, Hawking, Sheldrake in drugi. Verjamem, da v ozadju estetske zahteve leži duhovna.

Toda *ali je iskanje enotnosti v znanosti hkrati duhovna pot?* Trdim, da je.

Videti je, da je v ozadju intelektualne težnje velikih ustvarjalcev v znanosti na delu globlja sila. Prepričana sem, da na neki intuitivni stopnji svojega zavedanja znanstvenik čuti, da je narava preprosta, subtilna, medsebojno povezana, in ena. Brez te ali podobne ideje je težko pojasniti način delovanja znanstvenikovega uma. Zakaj bi bila ena enačba, ki izraža delovanje narave, resničnejša in boljše kakor štiri, tri ali dve? Težnja po tem, da bi razkrili to notranjo strukturo in jo izrazili v lepem in elegantnem jeziku matematike, se zdi podobna mistikovemu vztrajanju pri ideji, da za mnogovrstnostjo pojavnih oblik leži enotnost resničnosti.

Sheldrake in Bohm se brez oklevanja strinjata s to interpretacijo njunega dela. Vendar pa bi ji pritrnilo le malo drugih znanstvenikov. Primerjava z mistiki je napad nanje in neutrudno zanikajo vsakršno podobnost med svojimi vizijami in vizijami mistika. To še posebej velja za Prigogina in Hawkinga, katerima se te primerjave zdijo čudaške. Lahko bi razpravljali o razlogih svaštva do mysticizma, ki ga čutijo mnogi znanstveniki, vendar se zdi, da svaštvo do znanosti ni značilno za sodobne mistike (z možno izjemo Krišnamurtija). Večina se jih zlahka prilagodi in celo sprejme znanstveno kozmologijo kot alternativni pogled, ali, kot sugerirajo dalajlama, Bede Griffiths in lama Govinda, kot premik v smeri ravnotežja.

Toda večina znanstvenikov se želi ločiti od mysticizma, kar ima morda zgodovinsko podlago. Znanstvenik zaznava samega sebe kot branilca resnice pred

vraževerjem in se morda spomni moči, ki jo je imela religija nad znanostjo, preden se je otresla teološke avtoritete, vpliva, ki je nekatere ljudi, recimo Giordana Bruna, stal življenje, in Galilea svobodo. Ironija je, da institucionalizirana religija mistiku ni povzročala trpljenja nič manj pogosto kot znanstveniku. Bruno in Eckhart sta najznamenitejša primera.

Pri primerjanju mysticizma in znanosti se porodita dve pomembni vprašanji: njuna vsebina in njuna oblika. Oblika zadeva oblikovanje teorije, vprašanje, kdaj je teorija popolna. Po mnenju vodilnih znanstvenikov je popolna takrat, ko je mogoče vse njene enačbe konsistentno sešteti, ko nam enačbe dajejo popoln opis pojavov in teoriji omogočajo podati uresničljive napovedi. Za znanstvenike, kot je Bohm, pa je teorija popolna le, če (poleg omenjenega) integrira opazovalca z opazovanim, subtilno in grobo materijo, in to oboje z njunim izvorom, se pravi, če je vseobsegajoča. Vendar pa za mistika ne more biti nobena teorija niti popolna niti vseobsegajoča, saj vsiljuje meje neomejenemu.

Seveda pa je sorodnost njune vsebine tista, ki predstavlja najzanimivejše od vprašanj. Kako sta si znanost in mysticizem podobna po vsebini? Znanstveniki predpostavljajo enotnost materije v začetni točki pred velikim pokom, ko je bilo vse v vesolju v stiku, zgoščeno in združeno v eno neskončno majhno točko – posameznost. Iskanje »posameznosti«, preden se je rodil čas, je povezano z iskanjem tega, kdo smo, kar je skupno obema, znanosti in mysticizmu. Ko sem povprašala Stephena Hawkinga, zakaj se zanima za »zgodnje vesolje«, mi je odvrnil, da si vsi želimo vedeti, od kod prihajamo, in da tisto, kar se je zgodilo prvo sekundo po velikem puku, nosi odgovor na to vprašanje. V tem pogledu sta si njegovo in moje iskanje enaka.

Razlika je v enem samem, temeljnem oziru. Skupaj z mistično tradicijo sem želela potisniti to uganko svojega izvora za eno stopnjo nazaj. Razlika med Hawkingom (uporabljam ga kot simbol nemističnega znanstvenika) in menoj v zvezi s tem je vprašanje stopnje. Mnogo znanstvenikov sem vprašala: »Od kod izvira posameznost, ki je postala veliki pok?«, »Kaj se je zgodilo pred velikim pokom?«, »Kaj leži onkraj roba vesolja?« In najpomembnejše: »Kaj je začelo vse skupaj in zakaj?«

Znanost ne more odgovoriti. Mysticizem vsaj kaže v določeno smer. Je del teorije, znane tisočletja in domnevno potrjene z mistikovo izkušnjo. Ta teorija predpostavlja, da vesolje nastane v zavesti. Subtilna materija rodi in upravlja gosto materijo, vsa materija pa tvori kontinuum. Čim subtilnejša je materija, tem bliže je tistemu, kar imenujemo zavest. Na najsubtilnejši in najbolj notranji točki (če obstaja takšna končna točka), postaneta materija in zavest nerazločljivi. To je doktrina tradicij starih modrosti.

Navsezadnje pa nista niti materija niti zavest dokončni. Obe imata svoj izvor v nečem onkraj sebe, česar proizvod in izraz sta, v čemer sta zakoreninjeni in združeni. Ta nepoznana resničnost ne more postati objekt znanja. Moje iskanje tukaj naleti na oviro. Ničesar več ni mogoče povedati o tem. Je samo tišina.

Toda subtilna materija in n-dimenzionalni prostor se lahko približata v neobičajnih stanjih zavesti. Tradicionalna meditacija v tibetanskem budizmu usposobi meditatorja, da izkusi enotnost vesolja, materije in zavesti. Orodje za to prakso je svetloba, energija s svojo materialno in duhovno vlogo. V tibetanski praksi meditator globoko v svojem središču vizualizira žarek svetlobe, tanek kot en sam las. Postopoma veča njegov obseg do širine prsta, roke, in končno ga razširi na vse svoje telo, ki ga vizualizira ovitega v svetlobo. Nato projicira svetlobno energijo navzven, v prostor okoli sebe, dokler se to morje svetlobe ne razširi v neskončno morje prostora. Notranji in zunanji prostor, duh in narava, zavest in materija izgubijo svojo ločenost. V budistični tradiciji to ni zgolj epistemološka vaja, temveč metoda žarčenja energije sočutja v vse koticke kozmosa.

Najjasnejšo razlago tega, kako bi lahko delovala integracija materije in zavesti, najdemo v knjigi lame Govinde *Osnove tibetanskega misticizma*.

Temeljni element tega kozmosa je prostor. Prostor je vseobsegajoči princip višje enotnosti. Tako ni le *conditio sine qua non* celotne eksistence, ampak temeljna lastnost naše zavesti. Naša zavest določa vrsto prostora, v katerem živimo. Neskončnost prostora in neskončnost zavesti sta identični. V trenutku, ko se bitje zave svoje zavesti, postane zavest prostora. V trenutku, ko se zave neskončnosti prostora, spozna neskončnost zavesti. Če je torej prostor lastnost naše zavesti, potem lahko enako upravičeno rečemo, da je izkušnja prostora merilo duhovne aktivnosti in višjih oblik zavedanja. Način, na katerega izkusimo prostor ali na katerega se zavedamo prostora, je značilen za dimenzijo naše zavesti. Tridimenzionalni prostor, ki ga zaznavamo s svojim telesom in njegovimi čuti, je le ena od mnogih možnih dimenzij.

Da povzamem: vsi mistiki iščejo globine, kot to počnejo tudi največji umi v znanosti, morda implicitno vsi znanstveniki. Obojim, tako znanstvenikom kot mistikom, ostaja ideal enotnost. Za oboje je materija skrivnost: je več kot »zgolj materija« – več kot biljardne krogle fizikov 18. in 19. stoletja. Tako znanstveniki kot modreci so preoblikovalci energije, udeleženi v Šivovem plesu. Znanstvenik doseže, da gosta materija med svojim plesom proizvede čisto energijo, mistik, mojster subtilne energije, pleše svoj lastni ples.

S poudarjanjem večje celovitosti misticizma nočem razvrednotiti znanosti. Znanost je prizadevanje, katerega vrednost in moč sta izjemni. Njene avtonomije ne smemo postaviti na kocko in zmeraj jo bom branila pred nazadovanjem v čase, ko je bila omejena in utišana s strani religije. Zame sta tako znanost kot misticizem edinstvena in nenadomestljiva pogleda na resničnost. Brez enega in drugega ne morem.

Videti je, da se v kvantnem in postkvantnem obdobju znanost in misticizem, dolgo ločena, počasi zblížujeta. Razmislimo, kaj se je na primer zgodilo s konceptom časa. Čas je odločilnega pomena za oba, znanost in misticizem. Mistikovo zanikanje resničnosti časa je vedno delalo težave tistim, ki živijo v običajnem urnem času. Toda v iskanju razumevanja velikega poka se znanost približa mistikovemu paradoksu. Kaj išče znanost z vračanjem vesolja v njegov prvi trenutek – začetek časa ali brezčasnost? Če najde svojo veliko enotno teorijo (*Grand Unified Theory*) – ali bo naletela na končni izvor stvari, ali pa se bo

morala potem ubadati z vprašanjem izvora? S temi in podobnimi problemi, ki sta jih ustvarili relativnost in kvantna fizika, se meja med znanostjo in mističizmom zabriše.

Če razmišljam o napredku znanosti, pridem do presenetljivega zaključka, ki rahlo spominja na zenovski koan. S tem ko znanost razreši več in več ugank, se skrivnost narave ne zmanjša, ampak poglobi. To je nelogično in nepričakovano. Čim več znanost odkrije, tem večja postaja skrivnost narave. V nasprotju s pozitivističnimi znanstveniki, ki se zadovoljijo s predikcijo in kontrolo in za katere sposobnost kvantificiranja naravnih pojavov manjša enigmo, pa to ne velja za mistične znanstvenike. Z naraščanjem njihovega znanja o naravnih zakonih občutek skrivnostnosti paradokso vztraja in se pogloblja. Četudi se skrivnost detajlov pod znanstvenim drobnogledom manjša, ni videti, da bi se manjšala vsesplošna skrivnost. Niels Bohr je pripomnil, da »tisti, ki ne osupnejo ob prvem srečanju s kvantno teorijo, te teorije sploh niso razumeli«. Vendar bi bilo morda preveč pričakovati, da lahko znanost prehodi celotno pot do mistikove kozmične »enosti«. V najboljšem primeru nas morda lahko privede do določenega roba, od tam pa moramo narediti naslednji skok sami.

Eden izmed skokov je skok v etiko. Zavest o enotnosti in vzajemni povezanosti vseh bitij vodi, če je dosledna, k sočutju z drugimi. Izraža se kot čaščenje življenja, usmiljenje, čut za bratstvo trpečega človeštva in odločenost pozdraviti našo ranjeno zemljo in njene ljudi.

Einstein zapiše: »Trdim, da je kozmično religiozno občutje najmočnejši in najbolj vzvišen motiv za znanstveno raziskovanje.« S tem spoji sveto in posvetno, ravno tako kot Eckhart, ko izjavi: »Če bi duša lahko spoznala Boga brez sveta, bi svet nikoli ne bil ustvarjen.« To priča o tem, da določeni duhovi uspejo premostiti vrzel, ustvarjeno med znanim in skrivnostjo, ki ostaja neznana.

Znano in neznano, duh čudenja in globokega spoštovanja, obuja in združuje znana zenovska parabola. »Preden sem se učil zena, so bile gore le gore in reke le reke. Ko sem se prvič lotil študija, gore niso bile več gore in reke ne več reke. Toda zdaj, ko sem resnično dosegel nekaj razumevanja, so gore spet gore in reke spet reke.« Ko se ubadam z mnogimi interpretacijami, ki se odpirajo ob tej paraboli, ugotovim, da jih vseh ni moč izčrpati. Vzbuja pa predstavo spirale, poti, katere perspektive se spreminjajo, ko se spreminjamo mi. Pozornost usmerja na dialektiko, ali še bolje – na dialog.

V dialogu obstaja le malo dokončnih sklepov, ker je po definiciji odprt, tekoč in poskusen. Bolj raziskuje kot zastavlja vprašanja ter upošteva oziroma zahteva udeležbo, v idealnem primeru nekaj sorodnega Buberjevi *Jaz-Ti* izkušnji. Dialog izraža uvide vsakega partnerja v tem trenutku časa in ne zanika dejstva, da lahko naslednji trenutek zahteva drugačen odziv. V tem pogledu je dialog ustvarjalnost. Je kot življenjski poti dveh ljudi, ki se križata točno v tem danem trenutku prostor-časa, izmenjujeta svoje energije in uvide, dodajata nekaj svežega in tako s svojim srečanjem spreminjata – kakor koli skromno – dogajanje v vesolju. Mistik se nenehno zaveda te možnosti. Zanj je vse dialog, vsako srečanje, četudi z nečim inertnim, poteka z živo prisotnostjo.

V postkvantnem mehaničnem svetu se je dialog tudi mnogim znanstvenikom razkril kot prikladna analogija za opisovanje njihovega dela. Spomnimo se Heisenberga, kot tudi Johna Whellerja z njegovim konceptom »vesolja, pri katerem vsi sodelujemo«. Ali Ilye Prigogina, za katerega je model dialoga tako pomemben, da se pojavlja v podnaslovu njegove zadnje knjige. Prigogine razume svoje delo kot »novi dialog z naravo«, dialog, ki v naša življenja vrača izgubljeno navdušenje. Čeprav njegova fraza vsebuje tautologijo, kajti dialog je vedno nov. Ne more biti ponovljen, odigran kot repriza. Videti je, da se poleg tega, da uporabljajo lastno inteligentnost in uvid, udeleženci v dialogu približujejo nekemu uvidu onkraj njih samih.

To je dejavnik, ki pri Sokratu dvigne dialog na raven svetega in ga poveže z notranjo božjo prisotnostjo, njegovim demonom notranjega glasu. Celó v svoji odsotnosti je lahko dialog zanimiv in poučen. Ko pa je dimenzija prisotna, sprosti v udeležencih večjo, morda subtilnejšo in močnejšo energijo, ki loči dialog od debate in drugih oblik diskurza. Ta globlja dimenzija se lahko aktivira v vseh udeležencih v dialogu, vključno z bralcem, čigar lastna življenjska črta se križa s procesom in ga sooblikuje.

Moje potovanje me je skozi to mrežo črt, ki so se začele z velikim pokom, privedlo k znanstvenikom in modrecem, ki so v središču dialoga s kozmosom in zagovarjajo stališče o možnosti sinteze med dvema načinoma približevanja vesolju. Kako se uvidi mojih partnerjev v dialogu ujemajo z mojim iskanjem mostu med znanostjo in mysticizmom?

Enega možnih odgovorov najdem pri Davidu Bohmu, ki predpostavlja, da je pomen oblika bivanja. V procesu interpretacije vesolja vesolje hkrati ustvarjamo. Človekova sposobnost ustvarjanja pomena ga spremeni v partnerja narave, udeleženca pri oblikovanju njene evolucije. Beseda ne le reflektira svet, ampak svet tudi ustvarja. To je globlje sporočilo Prigoginovega dela. Bohm gre še dlje. Med enim od pogovorov je namignil, *da medtem ko se mi pogovarjamo, vesolje spreminja svojo idejo o sebi*. Naši dvomi in naša vprašanja, naše majhne in velike resnice – vse so oblike njegovega teženja k jasnosti in resnici. Skozi nas vesolje sprašuje samo sebe in preizkuša na sebi različne odgovore v prizadevanju, vzporednem našem, da bi razvozlalo svoje lastno bivanje. To podeljuje človeku vlogo, ki je bila nekoč rezervirana za bogove.

Prevedla Janina Curk

Portreti, nisba, orig. permanenti romanen, 1998 Tatjana Loharic